

Title	Minifundismo e rundale. Sistemas similares co orixes similares
Authors	O'Flanagan, Patrick
Publication date	2016-01-01
Original Citation	O'Flanagan, P 2016, 'Minifundismo e rundale. Sistemas similares co orixes similares', Adra, vol. 11, no. 1, pp. 23-39. < https://hdl.handle.net/10468/18350 >
Type of publication	Article (peer-reviewed)
Link to publisher's version	https://hdl.handle.net/10468/18350
Rights	© 2016, da edición: Museo do Pobo Galego. © 2016, dos textos: Os autores e autoras.
Download date	2026-10-27 06:47:38
Item downloaded from	https://hdl.handle.net/10468/18973

UCC

University College Cork, Ireland
 Coláiste na hOllscoile Corcaigh

ADRA

Revista dos socios e socias do Museo do Pobo Galego
Nº 11 - Santiago de Compostela 2016

Os Desprazados, o Deserto e o Oasis

Denís Estévez **5**

Hércules e Santa Trega (1860-2015). Unha visión historiográfica

Fernando ACUÑA CASTROVIEJO **7**

Minifundismo e *rundale*. Sistemas similares con orixes similares?

Patrick O'FLANAGAN **23**

A complexa caracterización da lenda oral. "A viaxe das bruxas"

Camiño NOIA CAMPOS **41**

Tres pezas de música tradicional galega de fins do século XVIII descoñecidas

Andrés DÍAZ PAZOS **53**

Introdución ao estudo codicolóxico e gráfico do tomo do Hospital Real

Adrián ARES LEGASPI **87**

O traballo do matemático Rodríguez sobre a formación do mapa de España, e a súa influencia sobre a carta xeométrica de Galicia de Domingo Fontán

Iván FERNÁNDEZ PÉREZ **105**

ADRA

Revista dos socios e socias do Museo do Pobo Galego
Nº 11 - Santiago de Compostela 2016

ADRA

Nº 11 - Santiago de Compostela 2016

ADRA Revista dos socios e socias do Museo do Pobo Galego

Museo do Pobo Galego
San Domingos de Bonaval
15703 Santiago de Compostela

Consello de Edición:
Fátima Braña Rey
José Mª Laredo Codorníe
Rosa Mª Méndez García
Nolo Suárez
Manuel Vilar Álvarez

Deseño e maquetación: Juan Feáns
Impresión: Imprenta Provincial

Asesoramento lingüístico:
X. A. López Silva

Depósito Legal: C-2367-2005
ISSN: 1886-2292

© da edición: Museo do Pobo Galego
© dos textos: Os autores e autoras

ADRA é unha revista con periodicidade anual que comezou a súa andaina no 2005 co espírito de crear un soporte para a publicación de artigos de coñecemento científico e cultural desde Galicia.

Tentando chegar a unha ampla audiencia Adra distribúese a través de intercambio con máis de 150 bibliotecas europeas. Os temas que se abordan son todos aqueles relacionados coa realidade galega desde calquera punto de vista e área de coñecemento, tendo especial incidencia a antropoloxía social acorde cos fins e misión do Museo do Pobo Galego. A lingua da Revista é o galego. Os artigos que publica son orixinais e inéditos e foron sometidos a unha avaliación por pares mediante o sistema dobre cego, con garantía de anonimato.

As opinións e feitos consignados en cada artigo son de exclusiva responsabilidade dos seus autores. O Museo do Pobo Galego non se fai responsable, en ningún caso, da credibilidade e autenticidade dos traballos.

Esta revista está incluída nas seguintes bases de datos:

IN_Recs (Universidad de Granada): <ec3.ugr.es/in-recs/ii/Antropologia-2010.htm>

Dialnet (Universidad de La Rioja): <<http://dialnet.unirioja.es/>>

INDICE

Os Desprazados, o Deserto e o Oasis

Denís ESTÉVEZ

5

Hércules e Santa Trega (1860-2015). Unha visión historiográfica

Fernando ACUÑA CASTROVIEJO

7

Minifundismo e *rundale*. Sistemas similares con orixes similares?

Patrick O'FLANAGAN

23

A complexa caracterización da lenda oral. "A viaxe das bruxas"

Camiño NOIA CAMPOS

41

Tres pezas de música tradicional galega de fins do século XVIII descoñecidas

Andrés DÍAZ PAZOS

53

Introdución ao estudo codicolóxico e gráfico do tomo do Hospital Real

Adrián ARES LEGASPI

87

O traballo do matemático Rodríguez sobre a formación do mapa de España, e a súa influencia sobre a carta xeométrica de Galicia de Domingo Fontán

Iván FERNÁNDEZ PÉREZ

105

Minifundismo e *rundale*¹. Sistemas similares con orixes similares?

Patrick O'Flanagan

RESUMO

Neste artigo, levado pola miña experiencia de traballo de campo en Irlanda e Galicia, trato dunha posible comparación entre dúas formas de agricultura de subsistencia: o minifundismo en Galicia e o *rundale* en Irlanda, pois a Galicia que atopei na década de 1960 tiña correspondencias, en termos de paisaxes culturais e estruturas socio-rurais, con Irlanda.

A miña pretensión é ir na busca das orixes destes dous complexos de produción e as características das organizacións sociais e territoriais que a sostíñan, nun esforzo por intentar establecer si se trata dun proceso de difusión atlántico ou se as orixes están separadas e incrustadas noutros procesos

ABSTRACT

In this paper, based on my experience in field work in Ireland and Galicia, I deal with a comparison between two forms of subsistence agriculture: minifundismo (smallholding) in Galicia and *rundale* in Ireland, since the Galicia that I found in the 1960s had correspondences, in terms of cultural landscapes and social and rural structures, with Ireland.

My intention is looking for the origins of these two systems of production and the characteristics of social and territorial organizations which held it, in an effort to try to establish whether it is a process of Atlantic diffusion or the origins are separated and embedded in other processes.

PALABRAS CHAVE/ KEYWORDS:

Irlanda, Galicia, *rundale*, minifundismo, organización territorial, cercado.
Ireland, Galicia, *rundale*, smallholding, territorial organization, enclosure.

¹ Nota do traductor (NT). O *rundale* é, en Irlanda e Escocia, un sistema de posesión da terra polo cal unha superficie de terras arables ou pastos divídese en tiras irregulares, cada unha das cales é atribuído por sorteo a un inquilino nun sistema de rotación.

INTRODUCCIÓN

Hai uns anos, Séamas Ó Catháin máis eu colaboramos nun proxecto cuxo contexto era un lugar de fala gaélica na parroquia de Kilcommon, na baronía de Erris². O resultado foi un libro titulado *Paisaxe viva. Kilgalligan, Erris, Condado de Mayo* (1974)³, un estudo de como os nomes dos lugares funcionan como memoria xeográfica dunha comunidade.

Retornando a ese contexto, mais non especificamente a esa comunidade, gustárame responder a algunhas das cuestións discutidas por Yager nunha serie de artigos recentes en *Bealoideas* (2002) e no *Irish Economic and Social History Journal* (1996) e, máis recentemente, por Slater e Flaherty (2009). Kilgalligan era, e segue sendo, un lugar de *rundale* e o traballo de Yager (2002), titulado “Que é *rundale* e de onde vén?”, fíxome reflexionar sobre a miña propia experiencia de traballo de campo e considerar, unha vez máis, a ampla literatura que hai sobre este tópico desde Evans (1939), McCourt (1955) e Buchanan (1973). A finais da década de 1960 estaba preparando a miña tese de doutoramento sobre Galicia e, simultaneamente, traballando en Irlanda, no norte do condado de Mayo. A Galicia que atopei tiña, aparentemente, claras correspondencias con Irlanda en termos das súas paisaxes culturais e estruturas sociourais. Algunhas foran descritas por Fernand Braudel (1972/1973) e Galicia estaba entón na beira dun cambio e dunha transformación significativas. Daquela, e en boa medida, Galicia era un mundo de granxas de subsistencia, popularmente coñecido como minifundismo. Esta organización da produción era, e é, o antónimo, en cada aspecto, do latifundismo (Carrión 1932). En contraste, en Irlanda, e algo máis cedo, un complexo de agricultura de subsistencia, coñecido na sociedade culta como *rundale*, era algo residual e confinado ás áreas remotas e altas, sobre todo, aínda que non exclusivamente, no oeste de Irlanda. Tanto o minifundismo como o *rundale* definían, no momento do seu maior esplendor, a maioría dos aspectos da xente implicada no seu reparto e da xente suxeita a ela por posesión ou por contratos de arrendamento. En Irlanda, desde mediados do século XIX, os implicados neste sistema eran unha minoría, poren, en Galicia, a gran masa da sociedade rural estaba amarrada a el. Quizais na produción de investigación irlandesa non se lle prestou a suficiente atención á relación entre *rundale* e as comunidades agrícolas pequenas. Aínda menos consideración foi dada ás comparacións con Europa.

Este artigo representa logo unha moi preliminar investigación, especialmente relacionada coa busca das orixes destes dous complexos de produción e as características das organizacións socioterritoriais que a sostían. Na medida do posible, intento comparar e contrastar as características principais dos dous complexos de produción, nun esforzo de intentar establecer si se trata dun proceso de difusión atlántico ou se as súas orixes están separadas ou incrustadas noutros procesos. Neste traballo doulle máis espazo ao minifundismo, porque foi o suxeito, mesmo en Galicia, dunha escasa atención académica, amais de ser menos coñecido fóra. O que estamos a tratar ten que ver con dous contextos de pequena propiedade cuxas condicións e contradicións foron sinaladas por varios autores.

2 NT. A baronía é unha subdivisión xeográfica histórica que se deu en Escocia, Inglaterra e Irlanda, con orixes no sistema feudal. En Irlanda foron creadas cando a conquista Tudor (séc. XVI) e concedidas pola coroa ou o Parlamento á nobreza inglesa con fins de recadar e colonizar.

3 NT. O título orixinal é *The Living Landscape. Kilgalligan, Erris, County Mayo*. Dublin: Comhairle Bhealoideas Éiream, 1975.

Para abarcar o amplo contexto que se trata neste traballo coloco aquí abaixo a mellor definición que coñezo do amplo contexto dos pequenos agricultores.

"Os pequenos agricultores son cultivadores rurais que practican unha agricultura intensiva, permanente e diversificada en granxas relativamente pequenas e en áreas de poboación densa. A familia é a principal unidade social corporativa para a mobilización do traballo agrícola, xestionar os recursos produtivos e organizar o consumo. Os pequenos agricultores producen unha parte significativa da súa subsistencia e, polo xeral, participan do mercado, onde venden algúns produtos agrícolas, así como levan produtos artesanais ou traballos fóra da granxa. Os pequenos agricultores son propietarios ou teñen outros dereitos de propiedade definidos de longa duración e mesmo herdables. Son tamén membros de comunidades con propiedades comunais acompañadas por institucións para compartir o seu seguimento e protexer eses recursos". (McCourt, 1981)

I. MINIFUNDISMO

Un complexo estendido

Imos comezar polo minifundismo tendo en conta os seus ingredientes máis representativos. É con gran dificultade que o apoxeo deste sistema de produción pode ser identificado con exactitude. Por apoxeo refírome ao período cando o minifundismo estaba máis estendido e cando moita xente estaba envolta, e os comezos do século XX parece que foron o momento fundamental. Non temos para ese tempo informes agrícolas e censos demográficos detallados; mesmo os dos anos setenta e máis alá mostran falta de veracidade. Meticulosas investigacións e os extensos rexistros rexionais de varias axencias gubernamentais indican que era un sistema omnipresente ao longo de toda Galicia e que se estendía polo norte de Portugal (Ribeiro 1967), O Bierzo e León (Bouhier 1979). Ao igual que o latifundismo en partes do sur da península Ibérica, foi o modo de produción dominante, así como un sistema de uso da terra con estruturas sociais características vinculadas pola súa extraordinaria arquitectura. Bouhier, o seu mestre intérprete, describe o que atopou en Galicia anterior á década de 1960 como "*Un veille complexe agraire*." Hoxe, boa parte das súas estruturas características primarias son paisaxes fósiles (Caamaño Suárez 2006).

A capacidade produtiva nas boas terras era, e é, sumamente alta, pero tamén é abundantemente variable e, neste sentido, é completamente diferente ao *rundale* en Irlanda. O seu clima suratlántico ofrece, de feito, maiores posibilidades produtivas que o dispoñible en Irlanda. Hai que recordar que na orde dun terzo da enteira masa de terra de Galicia está sobre os 600 m. con todas as implicacións que isto conleva. Se ás zonas brañentas de Irlanda lles engadimos as terras altas, así como as terras suxeitas ás inundacións semipermanentes, non chegaríamos a unha cifra semellante de terra pouco produtiva?

Galicia é unha rexión cultural e, agora, politicamente autónoma, duns 30.000 km² e cunha poboación duns 2,78 millóns (2006). É lixeiramente menor que Munster con case o triplo da súa poboación (a poboación de Munster era no 2006 de 1,1 millóns e a súa extensión é de 39,000 km²). Galicia ten unha das paisaxes culturais máis atractivas,

duradeira e visualmente abraiante da Europa occidental que, actualmente, está atravesando un período de implacable e incesante transformación nunca presenciado no pasado (O'Flanagan 1996). Algúns dos seus ingredientes máis atractivos e sedutores están agora sendo asfixiados pola inexorable construción de modernas vivendas e bloques de apartamentos ao lado de estradas debido á retirada masiva das actividades agrícolas. No seu apoxeo, estas paisaxes animaron e ampararon unha rica e variada cultura popular (Lisón Tolosana 1978). A agricultura minifundista fixo moito para dar forma a estas paisaxes culturais.

O minifundismo que existe na Galicia contemporánea faino só dun xeito residual. Está e estivo sempre dominado por unha produción agrícola de subsistencia e algúns membros das familias traballan ou traballaban fóra das granxas a tempo parcial ou a xornada completa. Hoxe en día a labranza está menos marcada pola diversidade na produción e está movéndose en algunhas áreas cara a unha especialización en monocultivos, e algúns dos seus ingredientes estruturais claves xa non funcionan activamente, como a intrincada xestión dos *agros/agras*, que detallaremos máis abaixo (Bouhier 1979). A sociedade rural é agora reforzada pola participación en actividades non primarias e, por encima de todo, polos programas de apoio social.

Ingredientes estruturais

Tamaño das propiedades, fragmentación e as súas implicacións

As pequenas explotacións fragmentadas estaban á orde do día até recentemente e en 1964, por exemplo, unha impresionante cifra do 96 % de todas as granxas da provincia de Pontevedra tiñan menos de 5 hectáreas de extensión. A fragmentación extrema foi sempre unha característica constante, así, e nun traballo dirixido por min a comezos da década de 1970, vimos como a media de parcelas por propiedade era de 31 e o seu tamaño medio era só duns poucos metros cadrados.

Ingredientes produtivos

Até hai pouco, o policultivo intenso era o complexo recorrente. Policultivo significa que o granxeiro ten diferentes cultivos na súa propiedade e é unha práctica que beneficia a biodiversidade. As áreas dedicadas a estes cultivos e os resultados producidos son ínfimos en cada colleita como para ser etiquetados como iniciativas separadas. A prioridade era a produción de alimentos para o consumo doméstico, e o cultivo de millo (en regadío ou secano) destaca como o uso da terra máis sobresaínte. Ao igual que as patacas en Irlanda, o millo foi adoptado, de xeito gradual durante o século XVII, como un cultivo alimentario alcanzando a aceptación masiva durante o século XVIII (Saavedra 1994). Xeralmente o cultivo de horta e fruticultura constitúen o aspecto da maioría das explotacións. Había poucos animais, predominaba a rubia galega, criada para múltiples tarefas: transporte, labranza, leite e ocasionalmente para a venda no mercado. A produción de alimentos para o gando foi un desafío constante e había que desprazarse moito para conseguir pasto. Do mesmo modo, e debido ás exixencias de seguridade alimentaria, o gando estaba normalmente estabulado e alimentado con produtos de baixa calidade coma o toxo (*ulex europaeus*). O pasto permanente foi, particularmente, máis unha

excepción que unha norma. O sector máis comercial dese conglomerado era a madeira, normalmente a madeira de piñeiro (*pinus pinaster*) ou o eucalipto. Nas terras altas e nas pobres foron incorporadas algunhas pezas adicionais de terra e traballadas de xeito comunal polas comunidades locais, normalmente a nivel parroquial. O uso tradicional da terra estaba organizado en aureolas en col do centro da aldea (O'Flanagan 1978). A extensión dos aneis de uso da terra estaba normalmente relacionado co tamaño da explotación, coa calidade e coa dispoñibilidade de auga. Reflicten o que Von Thunen⁴ suxeriu para estes sistemas no século XIX.

O uso da terra responde á continua presión da poboación para aumentar a produción de alimentos para o consumo doméstico e para o mercado ou outros excedentes (O'Flanagan 1982). Entón, os cultivos con maior potencial alimentario tornáronse cada vez máis favorecidos. A mecanización era case imposible nesas propiedades e, en consecuencia, as granxas familiares tiñan que realizar os máis dos labores agrícolas facendo uso de ferramentas manuais ou semimanuais.

Organización territorial, peches, asentamento e sociedade

Miniaturas de campos abertos, coñecidos como agras ou agros, eran o sistema máis común de acoutado e as súas dimensións estaban en relación ás condicións físicas locais e á densidade de poboación. Por locais refírome ao que é coñecido como *aldeas* ou *lugares*. Normalmente consisten nunha agrupación de entre dez e vinte casas-granxa, as súas terras e, eventualmente, terras comunais. Os máis dos grupos estaban e están compostos dunha residencia doméstica e as súas construcións anexas: só o centro da parroquia contaba coa igrexa, a escola e máis raramente unha tenda ou bar. Estas son unidades medias de peches en liñas xerais equivalentes en importancia e tamaño aos pobos irlandeses e teñen a mesma connotación que a palabra irlandesa *baile* (Flatrés 1957). O número desas unidades por parroquia en Galicia polo xeral corresponde coa media rexistrada en Irlanda, onde é de vinte parroquias civís por cada comarca. A *agra* era a parcela con máis intensidade de produción, normalmente dedicada ao millo. Estaba dividida en diminutas parcelas sen pechar e dispostas en dúas ou tres seccións. A *agra* enteira estaba marcada para distinguila da *horta*⁵ xunto ao lugar, e da terra dedicada á produción de madeira que, normalmente, era unha privatización do común. A lóxica para esta forma de delimitación era permitir o pasto na agra unha vez feitas as colleitas. O característica das *agras* situadas en zonas de pendente eran terrazas, coñecidas como *socalcos*, construídas a man e a miúdo atravesadas por series de canais de irrigación.

Nas terras montesías e zonas de montaña, as *agras* eran moito menos extensas e estaban rodeadas por amplas áreas de comunal, coñecido como *monte*, pequenas áreas ocasionalmente cultivadas en intervalos de nove a dez anos. Nas zonas de costa moitos *outfields* desaparecen baixo a presión demográfica.

As agras eran xestionadas conxuntamente por todas as familias propietarias do lugar e

4 NT. Economista agrario alemán da primeira metade do século XIX. As súas teorías sobre a distribución dos usos do solo agrícola foron un precedente das actuais técnicas de localización industrial.

5 NT. *Huerta* no orixinal.

a cooperación era esencial para o seu áxil funcionamento. Cultivos coma o millo dábanse en rotación, e no inverno, unha vez que o froito fora retirado, os campos eran abertos aos animais. A *horta* era a parte do complexo máis privatizada. Incluso aquí mesmo facíanse complicados acordos para garantir a dispoñibilidade da auga para a rega dos cultivos de horta, maceiras e vides. Agora as agras son, na súa maioría, terreos fósiles. Os campos abertos, coñecidos as veces como baldíos, encontrábanse só nas terras altas e áreas de montaña. Servían como reserva para leña, estrume para a cama do gando, venda de madeira, mel, caza, pasto e, en tempos de presión alimentaria, cultivos ocasionais.

A maioría das agras tiñan o seu propio grupo de casas. O máis frecuente eran pequenos agrupamentos de casas, coñecidas como aldea. Había e hai innumerables variacións neste tema. Galicia conta con 31.000 aldeas distribuídas nunhas 4.000 parroquias. Esta cifra representa un 46 por cen do total das *entidades* (definición tipo do censo para os asentamentos nucleares) de poboación de España. En Galicia, a media de poboación rexistrada por entidade é duns 80 residentes (último cuarto do século XX). O equivalente español é de 446 residentes por entidade.

As parroquias teñen unha orixe temperá. As aldeas teñen unha orixe indeterminada; algunhas probablemente poidan reclamar unha fundación nos comezos da Idade Media, pero a maioría establecéronse nos últimos dous ou tres séculos. O estilo das casas nestas localidades é de edificios de robustas pedras.

Tipos de sociedade/familia

Aínda que os modernos estudos sobre a Galicia rural contemporánea mencionan a presenza de tres xeracións dunha familia vivindo xuntas no rural (incluso en áreas que experimentaron unha consolidación das granxas e das terras, como por exemplo na zona leiteira da moderna cooperativa Feiraco, ás portas de Santiago de Compostela), agora os avós son vistos como valiosos bens domésticos, dado o seu dereito a ter unha pensión do Estado que dota as familias dunha robusteza económica adicional. Até recentemente ese tipo de pensións non eran xeralmente dispoñibles na Galicia rural. A súa universalización reforzou os tipos de familia preexistentes, aínda que non é posible indicar, para hoxe ou para douscentos anos atrás, que tipos de familia eran os máis comúns nesas circunstancias.

Evolución, consolidación e deceso do minifundismo

Algúns xeógrafos e xuristas españois teñen argumentado a súa orixe no século XIX. Os historiadores sosteñen que é anterior. O que ten facilitado a evolución do minifundismo (as restricións de espazo aquí impiden unha análise máis fonda) foron os complexos desenvolvementos da tenencia. Hai que facer unha breve mención as herdanzas de arrendamentos e subarrendamentos por medio de contratos ou instrumentos legais. Eses contratos, coñecidos como foros, eran os vehículos por medio dos cales os grandes propietarios eclesiásticos e seculares arrendaban parte dos seus territorios. Moitos contratos foron apropiados por unha xerarquía de intermediarios e o último, e menos importante, era a familia labrega arrendataria, cuxa terra arrendada era continuamente esnaquizada e fragmentada (Villares 1976 e 1982).

O minifundismo foi un tema que tivo unha consideración académica tardía. Na maioría dos dicionarios anteriores a 1940 o latifundismo está definido, o minifundismo non. Hoxe, todos os ingredientes que configuran o minifundismo, a saber: tamaño pequeno, fragmentación, escasa viabilidade económica, insignificante capacidade produtiva, seguen tendo connotacións pexorativas. Estas mensaxes de fondo foron incorporadas ás definicións oficiais a partir da década de 1950 en diante, e para loar os atributos do latifundio. Villares mantén que non había unha consideración negativa do minifundismo durante a Ilustración. As testemuñas de entón sostiñan que podería prover suficiente sustento para as familias. As percepcións negativas comezaron a aparecer no século XIX.

Hai factores que contribuíron a que esas actitudes foran evidentes desde o principio: 1: a exigüidade da terra dispoñible para o cultivo; 2: o rápido crecemento da poboación 3: as prácticas institucionais para a transferencia interxeracional de riqueza. Villares asevera que nalgúns áreas o minifundismo era un xeito de vida no momento central da Idade Media. Os viveiros para a súa aparición foron as seccións das grandes explotacións monásticas. É imposible dar unha cifra estimativa da cantidade de territorio traballado baixo o minifundismo antes de mediados do século XIX ou un século despois. O primeiro censo de España, o Catastro de Ensenada (mediados do século XVIII), confirma que o normal en Galicia eran pequenas parcelas (menos de 4 ha).

II. RUNDALÉ

Unha definición de traballo de *rundale* foi achegada por Andrews (1980: 53): “*Rundale* é a mestura nun só campo de cereal o pataca coa parcela aberta e pertencente a diferentes labregos. O *clachan*⁶ é un grupo de casas labregas ou o que os escritores de comezos do século XIX simplemente chamaban *village*”. “A zona interior foi continuamente cultivada e coincidía coas terras baixas e próximas ao núcleo rural. Os campos abertos estendíanse nas terras máis altas e menos produtivas, pertencentes a un grupo de granxeiros que as cultivaban unhas temporadas con fertilizante e despois abandonábanas...”.

“Este tipo de recuperación foi un intento erróneo para segregar, colonizar e estender os campos abertos e facer que a súa contribución agrícola fose permanente no canto de temporal. A pataca ten aquí un papel estraño e desafortunado onde a fame pon ao descuberto as limitacións dun particular medio físico e a febleza dunha clase social particular” (Andrews 1970: 55).

Os traballos de E. E. Evans (1939 e despois), e os seus estudantes R. Buchanan, D. McCourt e B. Proudfoot, foron pioneiros na investigación sobre estes complexos de tenencia da terra. A pesar de que non estaba estendido en Irlanda, eles colocaron o termo *clachan* na literatura e en conexión cos complexos contemporáneos escoceses. Defendéron a súa moita antigüidade, universalidade e continuidade a pesar dos excelentes traballos sobre eses temas doutros estudosos. O traballo de Evans foi obxecto de graves críticas, en particular por Jones Hughes (1965), Andrews (1970), Whelan (1997) e Yager (2002).

Un complexo espacialmente limitado

A agricultura de *rundale* normalmente estaba confinada aos contextos pobres, ás áreas marxinais, terras altas e especialmente ao oeste de Irlanda. Nunca foi un sistema moi estendido. Moita xente que en Irlanda residía, ao comezo do século XIX, nas zonas montesías e nas pantanosas, non podían vivir da terra na que habitaban. Non eran granxeiros, senón *cottiers*⁷: moitos sobrevivían traballando e, de feito, mendigando. Moitas terras montesías e montes eran reservas para vagabundos. Aquí tamén vivían algúns labregos arrendatarios que foran desfiuzados polas recentes leis de limpeza das terras baixas (Andrews 1970: 79). A destilación de *whiskey* e o roubo de gando actuaron como un factor de atracción para a residencia nas zonas pantanosas, ao igual que a abundancia de combustible para os máis pobres dos pobres. Algúns granxeiros chegaron a construír cabanas para os seus traballadores o máis lonxe posible da súa casa para preservar a súa comodidade e seguridade (Andrews 1970: 79).

Ingredientes estruturais

Tamaño da parcela e fragmentación

A descrición que fai Gray das condicións no condado de Donegal nas vésperas da Gran Fame (1845) condensa os principais ingredientes do *rundale*. A extensión da mostra da comarca foi de 250 acres legalmente estipulada:

“O conxunto foi ocupado nunha granxa hai dúas xeracións; entón foi dividida entre dúas granxas e esas dúas foron despois subdivididas en vinte e cinco propiedades, espalladas en 422 parcelas. A cantidade arable de máis extensión de cada propiedade é de catro acres, contidas en catorce partes diferentes da comarca; a cantidade media de pastos por granxa é de tres acres, contidos en lotes no comunal. A porción arable máis grande en mans dun só home está por debaixo dos oito acres; o máis pequeno en cada granxa é de dous *roods*⁸. Os pastos mantidos en común non poden ser aumentados. O costume era subdividir as súas terras non en dúas partes, cando se contemplaba unha división, senón en dúas moitas veces, até que houbera suficiente cantidade de terra para ser dividida. Nin falar do equivalente de dous acres malos por un bo... Cada calidade debía ser partida en dúas, independente do seu tamaño e da súa posición. Cada un ten que ter medio *perches*⁹, aínda que deste xeito estea sempre distante do seu medio acre. Esta tendencia é atribuíble á crenza das pobres xentes ignorantes en que cada anaco da súa desatendida terra estaba entón no estado máis produtivo ao que podía ser levado” (Gray 1959: 91. Citado por *Devon Commission Report*)¹⁰.

O mesmo autor di que 205 acres foron divididos entre vintenove arrendatarios que

7 NT. *Cottier*, en Escocia e Irlanda xornaleiro agrícola ocupando unha casa como pago polo traballo. Sería o equivalente en Galicia a *caseteiro* ou *caseteira*.

8 NT. *Rood* é unha medida de superficie.

9 NT. *Perch*, medida de superficie.

10 O autor está agradecido a K.W. Nicholls por esta referencia bibliográfica e por outros consellos para este artigo.

cultivaban 422 lotes ou parcelas; o co-arrendamento foi o responsable deste escenario coma consecuencia de que cada herdeiro dun posuidor obtiña iguais lotes de cada calidade sen importar a dispersión xeneralizada dos lotes da mesma calidade. A *Devon Commission*, no seu relato de 1845, sinala que, en xeral, o *rundale* estaba en moitas partes de Irlanda en retroceso. Foi este retroceso anterior á Gran Fame o resultado da interferencia do propietario e os esforzos no “melloramento” cando se regularizaron estas explotacións? Entón, foron estas as causas da súa desaparición?

“O ritual de repartir moito era o núcleo vital do sistema comunal. Cada vez que os aldeáns se xuntaban para sortear novas parcelas, estaban afirmando ineludiblemente o dereito a usar a terra derivada da comunidade como un todo” (Yager 2002: 163).

Ingredientes produtivos

Os ingredientes produtivos principais son ben coñecidos e foron claramente expostos na literatura. Antes do estoupido da crise de subsistencia era un relato de intensificación do monocultivo baseado no cultivo da pataca, complementado pola venda de peixe conseguido localmente, ou a exigua e episódica venda de produtos dos campos abertos.

Organización territorial, cercado, asentamento e sociedade

Asentamento

A estrutura natural das comarcas asociada co *rundale* xa foi detallada e é ben coñecida. Algúns autores identificaron cinco compoñentes espaciais separados de *rundale*, dos que os máis notorios eran o comunal arable (labradio) ou *infield*, e os campos abertos explotados polas súas propiedades de pasto e caza (Slater e Flaherty 2009:16). En adición, prados comunais, pastos cativos e “hortas” próximos ao agrupamento foron suxeridos como elementos integrais. Pola miña experiencia, só se pode confirmar a presenza das hortas.

Cercado

A norma era pequenos campos abertos, o *infield*, como é descrito por Yager. Cando a presión era máxima, cada aldea tiña o seu “número de tenzas de cultivo e de pasto” (Yager 2002: 157). Noutras palabras, como a poboación medra e o aumento de bocas exixía sustento, a terra chegou a un límite finito para a produción, pese á subdivisión e rotacións.

“As paredes de pedra dividían a illa (Inishkea South) en seis segmentos chamados cuarteiróns¹¹, cada un cultivado por uns poucos arrendatarios que se moven en grupo cada catro anos cara a cada un dos segmentos que lles toca en sorteo. Os cuarteiróns foron trazados con meticulosa ecuanimidade” (Yager 2002: 163).

Cada arrendatario obtiña, en teoría, igual porción de terra de diferente calidade.

Os máis da xente que clamaba contra o *rundale* en Irlanda queixábanse do cada vez menor tamaño das parcelas e que moitos arrendamentos chegaran a estar completamente fragmentados por medio dun proceso implacable de subdivisión. Yager fai esta interesante anotación:

“Os arrendatarios en Erris empezan de novo cada poucos anos, poñendo toda a súa terra nun lote común, polo que non teñen que contribuír con ningunha outra fragmentación que toparan útil. O reparto de lotes non faría nada para contrarrestar a presión dunha poboación en crecemento, mais si tería protexido familias da pouca eficiencia e do tedio de viaxar incesantemente entre un número de reducidas parcelas” (Yager 2002: 173).

11 NT. *Quarters* no orixinal.

Escribindo sobre Inishkea South di Yager (2002: 163) que as parcelas de terra (nos campos abertos) eran periodicamente redistribuídas (cada tres ou catro anos, segundo MacEnri) e cada familia supostamente conseguía partes iguais de terra, mais en realidade isto non acontecía.

Non estou convencido de que a práctica de redistribución ordenada de parcelas fose unha característica de todo contexto de *rundale*.

Sociedade (tipo de familia)

A pesar do traballo excelente realizado sobre varios aspectos da estrutura das familias irlandesas, non fun capaz de atopar análises demográficos detallados específicos de calquera contexto de *clachan/rundale*, mesmo sobre os anos 1901 ou 1911, ou incluso antes. Aínda atopamos nalgunha literatura a idea de que a familia extensa que poboaba nestes contextos era o tipo de familia dominante. A familia troncal pode ser definida como a formada por tres xeracións familiares, consistindo dun xeito xeneralizado da parella de anciáns, o seu fillo herdeiro e a súa muller, máis os fillos da parella nova, como así a describe Varley (1983). Outros estudos teñen indicado que a familia extensa estaba principalmente asociada en Irlanda cos contextos de pequenos granxeiros e, ás veces, medianos, calculando da orde de cinco a doce por cento do número total de familias, pero non houbo por parte dos investigadores intento algún de asignalos ao contexto do *rundale*. A proporción de familias sen terras neses contextos, coma noutros lugares, medrou durante o século XIX até a Gran Fame. Non temos unha fotografía clara do seu número ou como este grupo sobreviviu nese contexto durante o chamado “axuste post fame”.

Como xa se ten observado, moitas familias sen terra, familias de labregos desprazadas mesturados con titulares de *rundale*, poboaban eses lugares. Non temos idea sobre o tipo de xerarquías sociais que xurdiron nese contexto. Os rexistros do censo confirman, de xeito contundente, que as condicións da vivenda variaban de malas para peores (O’Flanagan 1993).

Evolución, consolidación e deceso do complexo de *rundale*

Investigacións recentes, feitas no sur do río Bride, no condado de Waterford, confirman que as terras altas nesta zona estaban suxeitas a dous tipos de recuperación, un dos cales estaba establecido, e o outro era máis espontáneo ou permisivo (O’Flanagan 2006). Aquí o perito reconece diferentes clases de montes: monte aberto e monte; ambos eran clasificados como comunais. A conclusión era que este último sería recuperado; o anterior presentaba máis obstáculos para ser recuperado. Un xeito gradual de mellora do monte era dividilo en lotes por acres, delimitalo e cultivalo. Este foi un método sistemático de peche manexado polo arrendatario principal, xeralmente coa aprobación do magnate da terra. Esta forma prescrita de peche foi rexistrada ao norte do Blackwater, na meseta de Knockmeadows (Andrews 1970 e O’Flanagan 1982b e 2006). Outro medio máis permisivo empregado foi o arrinque de pequenos cercados entre un e cinco acres de extensión, no bordo do *infield*, e nomeado como agra polo perito. Algunhas delimitacións eran tamén o sitio dunha casa. Cara a mediados de 1770, cando esas terras

foron de novo cartografiadas polo perito profesional Bernard Scalé, algunhas casas ocupaban sitios anteriormente poboados por unha soa casa, e, a comezos de 1840, algúns deses grupos medraran de novo (uns poucos desapareceran por enteiro), recalcando a inestabilidade deste tipo de asentamento.

Algunhas aldeas labregas, outras de pescadores e mineiras, a miúdo non tiñan *outfields*. Nas bastas extensións de turbeiras, en zonas como no oeste de Mayo, os *outfields* eran inmensos, pode que dez ou vinte veces o tamaño dos ínfimos *infields*, como a Srahata-ggle, cerca de Glenamory, na parroquia de Kilcommon, baronía de Erris (Ó Catháin e O'Flanagan 1974). Noutros lugares ao longo da marxe sur do condado de Cork, por exemplo, moitos pequenos lugares evolucionaron a finais do século XVIII e comezos do XIX (O'Flanagan e Buttimer 1993). Residentes neses lugares estiveron case que dedicados exclusivamente á pesca estacional, en sitios como Carrigilihy e Meelmore, na costa do condado de Cork, ao oeste de Courtnacsherry. Nese tipo de poboados os *infields* eran escasos, e cada familia só podía ter unha área moi pequena, e dividida en parcelas, dedicada a cultivos de horta. Non é preciso dicir que estes grupos tamén carecían de *outfields* a pesar de que evolucionan no bordo de grandes propiedades existentes. O comentario de Spillars sobre Meelmore sinala un tema interesante:

“... ten [cerca de Courtnacsherry] nove acres de terra e consiste en cincuenta e cinco casas de mala calidade, a maioría habitadas por pescadores e mariñeiros. Non hai comercios na vila, que ten unha aparencia irregular e pouco interesante”. (Spillar 1843, citado por O'Flanagan 1993: 437).

Algúns centros de produción primaria, coma eses asociados coa minaría na península de Beara, tamén estaban faltos de *infields*. Por último, Cill Rialig, situada en Bolus Head, detrás de Ballinskellings na península de Iveragh, condado de Kerry, fogar do reno-

meado *seanchai*¹² Sean Ó Conaill, era un asentamento situado ao remate dunha estrada (MacNeill 1981). O seu *exiguo* infield, que cae cara aos cantís, cóntanos outra historia. O seu cultivo periódico e a pesca deron sustento auxiliar para esta e outras comunidades (O'Flanagan e Buttimer 1993).

As investigacións confirman que o apoxeo do sistema de *rundale* coincidiu cun período de incremento intenso da poboación, que se deu a mediados da década de 1770 e na véspera da Gran Fame. Buchanan argumenta que a erradicación do *rundale* estendeuse por dous séculos no este de Irlanda, comezou máis tarde no oeste, e foise comprimindo durante uns cincuenta anos (Buchanan 1973).

As evidencias da *Devon Commission* (1845-1847), como xa se ten observado, indicaban que este complexo estaba xa, polo xeral, en retroceso e estaba nas últimas en algunhas das illas remotas pola década de 1880 (Yager 2002: 167). A "regularización" dos propietarios parece que se ten acelerado xeralmente a partir de mediados do século cara a adiante (Hughes 1959 e Dornan 2000). Posteriormente os esforzos da *Congested Districts Board* e a *Land Commission* completaron o borrado de moitas das paisaxes fósiles de *rundale*.

III DOUS SISTEMAS COMPARADOS E CONTRASTADOS

Imos agora considerar algunhas das principais diferenzas entre os dous complexos: o *minifundismo* era un sistema presente en todos os lados; o *rundale* non, e estaba confinado en gran parte ao oeste marxinal e a lugares illados.

O *rundale* tornou cada vez máis nun complexo produtivo de monocultivo, a miúdo apoiado por unha escasa produción de pasto. O minifundismo estaba caracterizado por un policultivo intensivo; o millo e produtos de horta funcionaban como a súa espiña dorsal e algo de diñeiro era ingresado polos seus practicantes pola pouco frecuente venda de produtos, ou polo traballo doméstico.

As prácticas do *rundale*, especialmente o seu monocultivo, foron un importante factor contributivo nas crises de subsistencia a mediados do século XIX en Irlanda. As comunidades de *rundale* xeraron moitos fillos sen terras. Esa xente, a miúdo chamados *cottars*, normalmente colonizaban as terras máis marxinais, e moitos residían en casas no comunal aos bordos do núcleo, normalmente traballando a tempo parcial para as granxas, ou eran emigrantes temporais.

Ambos complexos emerxeron no amplo contexto de grandes propiedades. Cada complexo estivo caracterizado por distintas fases temporais de crecemento. Ambos complexos entraron en crise, a tempos diferentes, a comezos do século XIX. Ambos, entón, superaron a súa capacidade de soste a poboación e ambas áreas comezaron a actuar coma viveiros de emigración. En Irlanda, a crise transformouse nunha avanzada crise de subsistencia que acabou destruindo moitas comunidades de *rundale*. A fase final da desaparición do minifundismo comezou durante a década de 1950.

12 NT. *Seanchai*, contador de contos e lendas en gaélico - irlandés, un portador oral do coñecemento antigo.

Diferentes sociedades rurais xurdiron posteriormente das ruínas de cada complexo. Pódese argumentar que en Irlanda o *rundale* foi erradicado cando desapareceron as comunidades nas que se apoiaba. A práctica do minifundismo non é agora outra cousa en Galicia ca unha memoria; hai pegadas evidentes que mostran aínda como moitas comunidades residen nas aldeas e, estas, aínda son unha característica central dos patróns de asentamento da rexión. Tres xeracións dunha familia troncal son comúns, con moitos dos máis novos involucrados en pluriactividades. O que caracteriza agora a moitos lugares son casas grandiosas; un lugar favorito para esas casas, a miúdo financiadas polas ganancias dos emigrantes retornados, é ao bordo das estradas. Pola contra, moitos dos asentamentos de *rundale* están agora abandonados ou reducíronse a unha ou dúas casas.

Desde mediados do século XVIII en adiante, en ambas áreas deuse un crecemento rápido da poboación. Unha mellora na seguridade alimentaria ten impulsado moito este aumento. En Irlanda o culpable foi a pataca, en Galicia, a adopción do millo foi fundamental; a agricultura diversificouse cada vez máis, e houbo unha intensificación gradual de moitas vías de produción de alimentos.

Hai varias explicacións posibles sobre a evolución do *minifundismo* e do *rundale*. Dado que o primeiro ten demostrada a súa presenza en Galicia xa no século XII, pode que moi ben fose exportado a Irlanda nalguna data posterior (Pallares 1971). A súa existencia en Irlanda foi confirmada de xeito cartográfico polo traballo de Bateman (1716-1717). Outra explicación é que ambos sistemas evolucionaron *sui generis* como resultado da presión da poboación, desenvolvementos tenuriais e formas de limpeza étnica. No caso de Galicia os señores da terra recearon sobre o desenvolvemento dunha serie de complicados instrumentos de arrendamento, facilitando un proceso de arrendos en parcelas cada vez máis pequenas, para que algúns dos intermediarios puidesen espremer alugueres máis altos. En Irlanda o *rundale* tense desenvolvido en invariables condicións prescritas e admisibles á beira das explotacións máis grandes.

BIBLIOGRAFÍA

ANDREWS, J. H. (1970) "Changes in the rural landscape of late eighteenth century Ireland. An example from County Waterford". Non publicado, Conference of the Institute of British Geographers. Belfast.

ANDREWS, J. H. (1980) "Limits of agricultural settlement in pre-Famine Ireland". En L. M. Cullen e F. Furet (eds.) *Ireland and France XVII-XX Centuries. Towards a Comparative Study of Rural History*, pp. 47-57, Paris.

ANDREWS, J. H. (s. a.) "The ethnic factor in Irish historical Geography". Texto non publicado.

BATEMAN, J. (1716-1717) "Survey of the lands of the River Bride. 1716-1717". National Library of Ireland, Mss. 6148-6149.

BOUHIER, A. (1979) *Le Galice. Essai Geographique d'Analyse et d'interpretation d'un Vieux Complexe Agraire*. La Roche-sur-Yon.

BRAUDEL, F. (1972/ 1973) *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. Londres: Collins.

BUCHANAN, R. E., Jones, E. e McCourt, D. (eds.). (1973) *Man and his Habitat: Essays presented to E. E. Evans*. Londres: Routledge.

BUCHANAN, R. (1973) "Field Systems in Ireland". En A. Baker e R. Butlin (eds.) *Studies of field systems in the British Isles*. Cambridge: Cambridge University Press.

CAAMAÑO SUÁREZ, M. (2006) *Galicia. Construcciones de la arquitectura popular*. A Coruña.

CARRIÓN, P. (1932) *Los latifundios en España, su importancia, origen, consecuencias y solución*. Madrid: Gráficas Reunidas.

DORNAN, B. (2000) *Mayo's Lost Islands. The Inishkeas*. Dublín: Four Court Press.

EVANS, E. E. (1939) "Some survivals of the Irish openfield system". *Geography* 24: 24-36.

FLATRÉS, P. (1957) *Géographie Rural de Quatre Countrees Celtiques: Irlande, Galles, Cornwall et Man*. Rennes: Librairie Universitaire.

GRAY, H. C. (1969) *English Field Systems*. Londres: Merlin Press.

HUGHES, T. J. (1969) "Landlordism in the Mullet of Mayo". *Irish Geography* IV: 16-34.

HUGHES, T. J. (1965) "Society and Settlement in nineteenth century Ireland". *Irish Geography* 5: 79-96.

LISÓN TOLOSANA, C. (1978) *Ensayos de Antropología Social*. Madrid: Ayuso.

MACNEILL, M. (tradutor) (1981) *Sean Ó Conaill's Book. Stories and traditions from Iveragh recorded and edited by S. Ó Duilearga*. Dublín.

NETTING, R. Mc (1981) *Smallholders, Householders, Farm Families and the Ecology of Intensive Sustainable Agriculture*. Cambridge.

MCCOURT, D. (1971) "The dynamic quality of Irish rural settlement". R. Buchanon, et al (eds). *Man and His Habitat*: 126-164 Londres: RKP.

Ó CATHÁIN, S. E. P. O'FLANAGAN. (1974) *The Living Landscape, Kilgalligan, Erris, County Mayo*. Dublín.

O'FLANAGAN, P. (1978) "Social and Political organisation in Galicia: A spatial unconformity". *Finisterra*: Lisboa, 77-101.

O'FLANAGAN, P. (1982) "Land reform and rural modernization in Spain". *Erkunde* 36: 48-53.

O'FLANAGAN, P. (1982) "Rural change south of the River Bride in counties Cork and Waterford. The surveyors evidence". *Irish Geography* XV: 51-69.

O'FLANAGAN, P. (1993) "Three hundred years of Urban Life. Village and Town in County Cork c. 1600-1900". En P. O'Flanagan e C. Buttimer. *Cork History and Society*. Dublin.

O'FLANAGAN, P. (1996) *Xeografía histórica de Galicia*. Vigo: Edicións Xerais.

O'FLANAGAN, P. (2006) "A representation of the Bride Valley in Ireland during the eighteenth century". *Aurora* 1: 67-79.

RIBEIRO, O. (1967) *Portugal. O Mediterrâneo e o Atlântico*. Lisboa: Sá da Costa.

PALLARES, M^a. C. (1971) *El bajo valle del Miño en los siglos XII y XIII. Economía agraria y estructura social*. Santiago de Compostela: Universidade, Secretaría de Publicacións.

SAAVEDRA, P. (1994) *La vida cotidiana en la Galicia del Antiguo Régimen*. Barcelona: Crítica. -

SLATER, E. E. FLAHERTY, E. (2009) "The Ecological dynamics of the Rundale Agrarian Commune". Maynooth: *NIRSA Working Paper Series* 51.

VARLEY, A. (1983) "The stem family in Ireland reconsidered". *Comparative Studies in Society and History* 25 (2): 381-395.

VILLARES, R. (1974) "Minifundismo". *Gran Enciclopedia Gallega*. Xixón: Silverio Cañada.

VILLARES, R. (1982) *La propiedad de la tierra en Galicia 1500-1936*. Madrid: Siglo XXI.

WHELAN, K. (1997) "Settlement patterns in the West of Ireland during the pre Famine period". En T. Collins (ed.) *Decoding the Landscape*. Galway: Galway Centre

por Landscape Studies, Social Sciences Research Centre, University College, Galway, pp. 60-78.

YAGER, T. (1966) "Mass evictions in the Mullet Peninsula during and after the Great Famine". *Irish Journal of Economic and Social History* XXIII: 24-44.

YAGER, T. (2002) "What was Rundale and where did it come from? *Bealoideas* 20: 153-186.

AGRADECEMENTOS

K.W. Nicholls e William Nolan leron o e texto fixeron comentarios que o enriqueceron. As posibles infidelidades son responsabilidade do autor.

Unha primeira versión deste artigo, "Minifundismo and Rundale: Similar Systems with Similar Origins", foi publicado no Atlantic Currents/Sruthanna an Aigein Thiar, Essays in Honour of Séamas Ó Catháin, 2012, Dublin, editado por Bo Almquist, Críostóir Mac Cárthaigh, Liam Mac Mathúna, Séamas MacMathúna e Seosamh Watson, en UCD Press, Dublín. Quero agradecer aos editores, Séamas Ó Catháin e Noelle Moran, Manager of UCD Press, Dublín, por permitirme publicala en ADRA.

Polas imaxes, suxerencias e permisos para publicalas, grazas tamén a Liam Downey de Dublín, Dr Eamon Slater e Dr Seamus Ó Siochain de NUIM e Dr W. Forsythe da University of Ulster.

O autor procurou atopar todos os titulares dos dereitos de autor das ilustracións. De non ter citado algún, o autor do artigo estará disposto a subsanar o erro na medida do posible.

(Tradución de M.Vilar)